

УДК 37.011.3-051:005.953.2-027.561

DOI <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-70.6>

Біляковська О. О.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

У статті висвітлена необхідність застосування системного підходу у професійній підготовці майбутніх вчителів у контексті забезпечення її якості. З позицій системного підходу професійна підготовка майбутніх вчителів – це система, яка містить структурні компоненти, кожен з яких є необхідним, а всі разом є достатніми для того, щоб у ході взаємодії досягнути поставленої мети. Професійна підготовка майбутніх вчителів, як різновид педагогічної системи, що входить у систему освіти, володіє усіма необхідними ознаками: спрямована на досягнення планованої мети; містить сукупність взаємопов'язаних методів, засобів і процесів, які забезпечують цілеспрямовані впливи на формування готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності; забезпечує підґрунтя для теоретичного осмислення педагогічної діяльності та розвитку ефективної взаємодії суб'єктів освітнього процесу; створює необхідні умови для виконання нормативних, технологічних, процесуально-результативних і ціннісних функцій професійної діяльності; сприяє у досягненні окреслених цілей розвитку особистості майбутнього вчителя. Складниками досліджуваної системи є: мета, зміст, методи та форми, освітнє середовище, суб'єкти педагогічної взаємодії. Системоутворюючим чинником системи професійної підготовки майбутніх учителів є мета, яка конкретизується і деталізується в моделі майбутнього фахівця та відповідає запитам сучасного суспільства. Головними вимогами до формування змісту професійної підготовки майбутніх вчителів у контексті забезпечення її якості є диверсифікація, інтеграція, стандартизація, полікультурність, варіативність та міждисциплінарність. Наголошено на вагомій ролі освітнього середовища у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів, яке розглядається як цілісна педагогічна система впливів і умов, що забезпечує формування особистості майбутнього вчителя, спрямована на професійний та особистісний розвиток, сприяє його готовності до професійної діяльності.

Ключові слова: системний підхід, якість професійної підготовки, структурні компоненти системи, майбутні вчителі.

Важливі завдання та виклики сьогодення, які постають перед вітчизняною системою освіти, зумовлюють реорганізаційні зміни на усіх рівнях та підсилюють увагу до забезпечення її якості. Професійна підготовка фахівців у закладах вищої освіти вимагає підходів, які б відповідали запитам педагогічної науки, практики, вимогам нового мережевого суспільства. Власне системний підхід, як один із важливих методологічних підходів, заслуговує певної уваги. Як слушно зауважує Ю. Вінтюк, «на основі даного підходу можна поєднати здобутки різних наук і спрямувати їх на досягнення цілей освітньої діяльності» [4, с. 296]. Необхідно відмітити, що професійна підготовка майбутніх вчителів у контексті забезпечення її якості є відповідальним і складним процесом, результативність якого визначатиметься багатьма чинниками, зокрема й застосуванням системного підходу до його організації.

Чимало праць вітчизняних та зарубіжних науковців (В. Беспалько, О. Березюк, С. Гончаренко, Т. Гумєнюк, О. Дубасенюк, М. Корець, Н. Кузьміна, І. Малафійк, С. Оптнер, С. Сисоєва, Т. Щербак) присвячено проблемі застосування системного підходу у закладах вищої освіти, зокрема й у процесі підготовки майбутніх учителів. На засадах системного підходу дослідниками було розглянуто мету, зміст, структуру, функції, інноваційний потенціал педагогічного процесу в освітніх закладах. Як слушно зауважує С. Сисоєва, «освіту можна віднести до сфери загальнонаціональних інтересів. Її пріоритетами у сучасному суспільстві повинні бути: системні підходи і рішення; цінності світової і вітчизняної культури; гуманістична мораль; громадянськість; світоглядні погляди і методологічні рішення, спрямовані на формування нових поколінь фахівців, здатних до творчої, професійно відповідальної діяльності фахівців, які б були найвищим надбанням суспільства і держави» [11, с. 19–20].

Мета статті полягає у здійсненні загальнотеоретичної розвідки щодо потенціалу системного підходу у забезпеченні якості професійної підготовки майбутніх вчителів.

Системний підхід, на переконання С. Гончаренка, є важливим методологічним підходом у наукових дослідженнях. Він «...виходить з того положення, що специфіка складного об'єкту (системи) не вичерпується особливостями елементів, які її складають, а пов'язана передусім з характером взаємодії між елементами» [6, с. 76]. Головним поняттям системного підходу є поняття «система» (грец. *systema* – утворення), яке тлумачиться як: упорядкована певним чином множина елементів, які взаємопов'язані між собою і утворюють певну цілісну єдність [13, с. 117]; сукупність об'єктів з їх відносинами і зв'язками, що володіє наступними ознаками: цілісністю (певною незалежністю системи від зовнішнього середовища і від інших систем), зв'язністю (наявністю зв'язків, що дозволяють за допомогою переходів від елемента до елемента з'єднувати декілька будь-яких елементів системи), функцією (наявністю цілей, що не є простою сумою цілей елементів, які належать системі) [2, с. 249–250]. Окрім того, В. Краєвський вказує на те, що система «має певну структуру, що допускає вичленення ієрархії елементів; взаємодіючи з середовищем, вона може розглядатися як елемент вищої порівняно з нею, більш широкої системи; структура цієї системи така, що її елементи володіють відносно неї властивостями підсистем» [8, с. 30].

Зазначимо, що досліджуючи проблему забезпечення якості професійної підготовки майбутніх вчителів з позицій системного підходу, доцільно враховувати основні принципи загальної теорії систем, згідно з якими слідує, що система тим ефективніша, чим вища її цілісність, під якою розуміється такий ступінь зв'язку елементів між собою, за якого зміна одного з них викликає зміну в інших або у системі загалом; ефективність системи залежить від ступеня її сумісності з оточуючим середовищем.

Розглядаючи освіту як систему духовних цінностей, орієнтирів та ідеалів, що в сукупності отриманого досвіду та знань виступає основою соціального, наукового та загальнокультурного простору людини [12, с. 37], виокремимо її структурні елементи, а саме: мету; зміст освіти; засоби та способи здобуття освіти; форми організації освітнього процесу; реальний освітній процес як єдність навчання, виховання й розвитку особи; суб'єкти й об'єкти освітнього процесу; освітнє середовище; освітній результат. Зокрема, в освітній системі репрезентується програма відтворення моделі випускника закладу вищої освіти у вигляді професіограми фахівця конкретного профілю. Зазвичай цілі засвідчують загальні стратегічні орієнтири та напрями діяльності викладачів і студентів [12, с. 39–40].

Зауважимо, що ефективність професійної підготовки майбутнього вчителя, а також її якість детермінується сучасними умовами, в яких функціонує освітня система. На дієвість системи професійної підготовки майбутніх вчителів чимало впливає й та обставина, що організація й управління освітнім процесом у закладах вищої освіти, де безпосередньо відбувається процес підготовки фахівців, здійснюється спільно адміністрацією, науково-педагогічними працівниками, а також із залученням студентів, що, безумовно, підвищує відповідальність усіх суб'єктів освітнього процесу за забезпечення її якості.

Розглядаємо професійну підготовку майбутніх вчителів як різновид педагогічної системи, що входить у систему освіти та володіє усіма необхідними ознаками системи: спрямована на досягнення планованої мети; містить сукупність взаємопов'язаних методів, засобів і процесів, які забезпечують цілеспрямовані впливи на формування готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності; забезпечує підґрунтя для теоретичного осмислення педагогічної діяльності та розвитку ефективної взаємодії суб'єктів освітнього процесу; створює умови для виконання нормативних, технологічних, процесуально-результативних і ціннісних функцій професійної діяльності; сприяє досягненню окреслених цілей розвитку особистості майбутнього вчителя. Головними складниками досліджуваної системи є: мета, зміст, методи та форми, освітнє середовище, суб'єкти педагогічної взаємодії.

Нам імпонують підходи Є. Барбіної [1, с. 81], яка розглядає професійну підготовку майбутніх вчителів як складну психолого-педагогічну систему з притаманним тільки їй змістом, ієрархією структурних елементів, формами відносин, причинно-наслідковими зв'язками, взаємодією об'єкт-суб'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин, особливостями навчально-виховного процесу, способами вирішення локальних і системних суперечностей. Дослідниця виділяє чотири аспекти зазначеної системи, а саме: процесуальний, функціональний, змістовий, теоретико-методологічний. У процесуальному аспекті ця система реалізується поетапно, підлягаючи загальній логіці професійної підготовки – реалізації системоутворюючої мети формування особистості майбутнього вчителя. У функціональному аспекті ця система складається з виховної, освітньої й управлінської підсистем, які реалізують у ході професійної підготовки відповідні функції. У змістовому аспекті як уся система загалом, так і окремі її підсистеми мають свої форми, принципи, методи, зміст. У теоретико-методологічному аспекті система професійної підготовки майбутніх вчителів представляє собою окрему галузь педагогіки вищої школи.

Системоутворюючим чинником системи професійної підготовки майбутніх учителів є мета професійної підготовки, конкретизація і деталізація якої здійснюються через модель майбутнього фахівця, що відповідає вимогам сучасного суспільства [9, с. 395].

Важливим компонентом у системі забезпечення якості професійної підготовки майбутніх вчителів є її зміст, який, на переконання О. Савченко, є ядром професійної підготовки, фундаментальність якого має забезпечити випереджувальну підготовку фахівця [10, с. 1]. Погоджуємося із думкою дослідниці, що необхідним і важливим завданням є оновлення змісту методичної підготовки вчителів за принципом цілісності, системності та інтеграції із врахуванням процесів, які визначають діяльність сучасної (початкової) школи. Вважаємо, що головними вимогами до формування змісту професійної підготовки майбутніх вчителів у контексті забезпечення її якості є диверсифікація, інтеграція, стандартизація, полікультурність, варіативність та міждисциплінарність. І як слушно зауважує Л. Вовк, «сучасний зміст психолого-педагогічної підготовки повинен підпорядковуватися потребі інтеграції вітчизняного реформування змісту і форм педагогічної освіти з глобальними світовими освітніми імперативами» [5, с. 6].

Зміст інноваційного навчання у закладах вищої освіти як структурний компонент системи підготовки майбутніх учителів має визначатися відповідно до її мети, а його методи, форми і засоби мають відображати організаційну, функціональну та інформаційну єдність означеної системи.

Вважаємо за доцільне наголосити на вагомій ролі освітнього середовища у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів. Освітнє середовище, за В. Ясвіним, – «система впливів і умов формування особистості за взірцем, можливостей для її розвитку, що є в соціальному і просторово-предметному середовищі» [15, с. 14]. Для нашого дослідження цінною є думка О. Ярошинської, яка на підставі аналізу наукових джерел з проблематики освітнього середовища зазначає, що «освітнє середовище професійної підготовки майбутніх учителів – це цілісна педагогічно організована система умов, що забезпечує активну взаємодію

суб'єктів освітнього процесу в межах освітнього простору закладу, спрямовану на професійний і особистісний розвиток майбутнього вчителя та формування його готовності до професійної діяльності» [14, с. 68].

Безумовно, будь-яка освітня система не буде повноцінно функціонувати без головних діючих осіб – суб'єктів освітнього процесу. Викладачі як організатори та виконавці освітнього процесу це елементи системи, через які у системі уможлиблюється здійснення та реалізація важливих функцій. Важливим також є вміння викладачів вибудовувати продуктивну педагогічну взаємодію в освітньому середовищі закладу освіти на засадах гуманності, довіри, паритетності. Погоджуємося з думкою О. Білоус, яка вказує на важливий компонент досліджуваної системи – студентів – майбутніх вчителів, тих, на кого спрямовані освітні та виховні впливи. Дослідницею справедливо зазначено, що неприйнятно розглядати студента лише як об'єкт впливу: «проблему організації навчального процесу у вищій школі вбачаємо у тому, щоби кожен студент мав можливість самостійно формувати і ставити цілі, приймати рішення, активно діяти, нести відповідальність за власні дії й досягнути результати» [3, с. 230]. О. Білоус вважає за доцільне здійснити переорієнтацію цілей освітнього процесу з навчального предмета на особистість студента.

Власне, особливість застосування системного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів у контексті забезпечення її якості вимагає дотримання ряду умов: а) вибір у кожному конкретному випадку певного критерію, згідно з яким можна оцінювати ефективність такої дидактичної системи або окремих дій; б) представлення моделі можливої діяльності вчителів різного рівня майстерності, з яких вибираються найефективніші; в) врахування об'єктивних і суб'єктивних чинників, що сприяють або не сприяють професійному становленню вчителя [7, с. 23].

Вважаємо, що якість професійної підготовки майбутніх учителів може бути забезпечена тільки на системних засадах, що потребує розгляду визначеної проблеми на таких рівнях: 1) соціально-педагогічному, який визначає орієнтацію в глобальних, стратегічних цілях системи освіти і забезпечення відповідно до цих цілей змісту. Тобто на цьому (глобальному) рівні повинна бути здійснена педагогічна інтерпретація (пересмислення) державно-громадського замовлення, що забезпечується через побудову повної моделі майбутнього фахівця (особистісної та діяльнісної). Вирішується також завдання відбору оптимальних стратегій управління освітніми закладами, які забезпечують втілення головної мети в практику їхньої діяльності; 2) організаційно-педагогічному, що встановлює найбільш ефективні форми, методи, принципи освіти, навчання і виховання. На цьому рівні глобальна мета трансформується в системи проміжних цілей, що відповідають певним етапам підготовки фахівців. Це призводить до вдосконалення програм навчання, навколо яких вибудовується нова педагогічна система професійної підготовки, формування особистості майбутніх фахівців; 3) конкретно-педагогічному, на якому конкретизується дієвість визначених педагогічних засобів у реальних умовах навчання, з конкретними студентами. Саме на цьому рівні безпосередньої взаємодії під час вирішення оперативних завдань і відбуваються головні події життя у закладі вищої освіти (реально забезпечується професійна підготовка). Важливим напрямом підвищення її ефективності є вдосконалення професійної техніки викладачів і розвиток творчих здібностей студентів [9, с. 397].

Отже, з позицій системного підходу професійна підготовка майбутніх учителів – це система, яка містить структурні компоненти, кожен з яких є необхідним, а всі разом є достатніми для того, щоб у ході взаємодії досягнути поставленої мети, щодо забезпечення її якості на всіх рівнях окресленої системи під час вирішення конкретних завдань та реалізації відповідних функцій. При цьому варто простежити системоутворювальні зв'язки між метою, завданнями, змістом, формами та методами, освітнім середовищем, суб'єкт-суб'єктивними (суб'єкт-об'єктивними) взаєминами в освітньому процесі й їх взаємодії. Окрім того, професійну підготовку майбутніх учителів доцільно розглядати як процес, який спрямований на конкретний результат – якісно підготовленого компетентного вчителя.

Використана література:

1. Барбина Е. С. Формирование педагогического мастерства учителя в системе непрерывного педагогического образования. Київ : Вища школа, 1997. 153 с.
2. Бех Ю. В. Філософські проблеми сучасного управління складними системами: ідеї, принципи і моделі : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 404 с.
3. Білоус О. С. Системний підхід у формуванні творчої активності майбутнього педагога. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2015. № 1(9). С. 227–232.
4. Вінтюк Ю. В. Системний підхід до формування професійної компетентності майбутніх психологів. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С. 296–300.
5. Вовк Л. П. З'ясування дидактичної моделі науки і дисципліни. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 53, 2016. С. 5–10.
6. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
7. Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія. Житомир : Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. 192 с.
8. Краевский В. В. Методология педагогического исследования : пособие для педагога-исследователя. Самара : СамГПИ, 1994. 165 с.
9. Марущак О. В. Структура системного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2015. Вип. 41. С. 394–399.

10. Савченко О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*. 2001. № 7. С. 1–4.
11. Сисоева С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія. Київ, 2008. 324 с.
12. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підруч. для студ. магістратури. Дніпропетровськ : НГУ, 2014. 120 с.
13. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. Москва : Мысль, 1978. 272 с.
14. Ярошинська О. О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Умань, 2015. 544 с.
15. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 365 с.

References:

1. Barbina, E. S. (1997). *Formirovanie pedagogicheskogo masterstva uchitelia v sisteme nepreryvnogo pedagogicheskogo obrazovaniia* [Formation of teacher's pedagogical skills in the system of continuous pedagogical education]. Kyiv : Vischa shkola [in Russian].
2. Bech, Yu. V. (2012). *Filosofs'ki problemy suchasnogo upravlinnia skladnyimi systemami : idei, printsypy i modeli : monografiia* [Philosophical problems of modern management of complex systems: ideas, principles and models]. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
3. Bilous, O. S. (2015). Sistemnyi pidchid u formuvanni tvorchoii aktyvnosti maibutn'ogo pedagoga [Systematic approach in shaping the future teacher's creative activity]. *Visnik Dnipropetrovs'kogo universitetu im. A. Nobelya. Seriya «Pedagogika i psykholohiya» – Bulletin of Dnipropetrovsk University. A. Nobel. Series «Pedagogy and Psychology»*. 1(9), 227–232 [in Ukrainian].
4. Vintiuk, Yu. V. (2017). Sistemnyi pidchid do formuvannya profesijnoyi kompetentnosti maybutnich psykholohiv [A system approach to formation of the future psychologists' competence]. *Molodii vchenii – Young Scientist*, 5 (45), 296–300 [in Ukrainian].
5. Vovk, L. P. (2016). Z'yasuvannya didaktichnoi modeli nauky i disypliny [Finding out of didactics model of science and discipline]. *Naukovii chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriya 5. Pedagogichni nauki: realii ta perspektyvy – Naykovyi chasopys NPU Dragomanov University. Series 5: Pedagogical sciences: realias and perspectives, Issue 53*, 5–10 [in Ukrainian].
6. Goncharenko, S. U. (2008). *Pedagogichni doslidzhennia: Metodologichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: Methodological advice to young scientists]. Kyiv ; Vinnitsia : DOV «Vinnitsia» [in Ukrainian].
7. Dubaseniuk, O. A., Semeniuk, T. V., Antonova, O. Ye. (2003). Profesiina pidgotovka maybutn'ogo vchitelia do pedagogichnoi diial'nosti [Professional training of future teacher for pedagogical activity] : *Monograph*. Zhitomir : Zhitomir's'kii derzh. ped. un-t [in Ukrainian].
8. Kraevsky, V. V. (1994). *Metodologia pedagogicheskogo issledovania : posobie dlia pedagoga-issledovatel'ia* [Methodology of pedagogical research]. Samara : SamGPI [in Russian].
9. Maruschak, O. V. (2015). Struktura sistemnogo pidchodu do profesiinoi pidgotovky maybutnich vchiteliv tehnologii [The structure of a systematic approach to the professional training of future technology teachers]. *Suchasni informaziyni tehnologii ta innovaziyni metodiki navchannya u pidgotovzi fakhivziv: metodologiya, teoriya, dosvid, problemi – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*. Vol. 41, 394–399 [in Ukrainian].
10. Savchenko, O. Ya. (2001). Udokonalennya profesijnoyi pidgotovky maybutnich uchiteliv pochatkovich klasiv [Improving the professional training of future primary school teachers]. *Pochatkova shkola – Elementary School*. 7, 1–4 [in Ukrainian].
11. Sysoyeva, S. O. (2008). Osvida i osobystist' v umovach postindustrial'nogo svitu [Education and personality in the post-industrial world] : *Monograf*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Shabanova, Yu. O. (2014). *Sistemnyi pidchid u vischii shkoli: pidruch. dlya stud. Magistratury* [A systematic approach in high school]. Dnipropetrovs'k : NGU [in Ukrainian].
13. Uemov, A. I. (1978). Sistemnyi podchod i obschaya teoriya sistem [Systematics approach and general theory of systems]. Moscow : Mysl' [in Russian].
14. Iaroshynska, O. O. (2015). Teoretichni i metodichni zasady proektuvannya osvith'ogo seredovischa profesijnoyi pidgotovky maybutnich uchiteliv pochatkovoї shkoly [Theoretical and methodological principles of designing educational environment in future primary school teachers' training]. *Doctor's thesis*. Uman [in Ukrainian].
15. Yasvin, V. A. (2001). *Obrazovatel'naya sreda: ot modelirovaniya k proektirovaniyu* [Educational environment: from modeling to design]. Moscow : Smysl [in Russian].

Biliakovska O. O. Systematic approach to quality assurance of teacher training

The article deals with the necessity of applying a systematic approach to teacher training in the context of its quality assurance. From the standpoint of a systematic approach, teacher training is a system containing structural components, each of which is essential and all together of which are enough to reach the aim while interacting. Teacher training as a kind of the pedagogical system that is a part of the system of education is characterized by all the necessary features: it is aimed at reaching a planned goal; it contains a set of interrelated methods, tools and processes providing purposeful influences on formation of future teacher's readiness for professional activity; it provides grounds for theoretical understanding of pedagogical activity and development of an effective interaction between the parties of the educational process; it creates the conditions which are efficient for completing standardized, technological, effective procedural and value functions; it contributes to reaching the outlined goals of personality development of a future teacher. A goal, content, methods and forms, educational environment, parties of the pedagogical interaction make the constituents of the system under the study. A goal which is specified and detailed in the model of a future professional and corresponds with the requests of a modern society is a factor forming the system of teacher training. Key requests to forming the content of teacher training in the context of its quality assurance are diversification, integration, standardization, multiculturalism, variability and interdisciplinarity. A significant role of the educational environment in the process of teacher training is emphasized, which is studied as a complex pedagogical system of influences and conditions contributing to a personality formation of a future teacher, is aimed at a professional and personal development and contributes to his/her readiness for professional activity.

Key words: system approach, quality of professional training, the structural components of the system, future teachers.